

Leo Bittremieux, 1926.
[Foto, ADVN, VFA9019]

Scheutist, linguïst en etnoloog Leo Bittremieux

Zijn visie op wetenschappelijk taalgebruik in 1910-1914

Nogal wat missionarissen hebben in koloniale tijden werken gepubliceerd die een fundamentele bijdrage vormen tot onze kennis van de cultuur van de Centraal-Afrikaanse volkeren. Bovendien waren Vlaamsgezinden niet zeldzaam in bepaalde missieorden. Daarbij spant Scheut of de Congregatie van het Onbevlekt Hart van Maria C.I.C.M., zoals hun officiële naam luidt, zeker de kroon. Scheut rekruteerde immers in de Vlaamse colleges in de decennia toen daar het flamingantisme in de studentenbeweging hoogtij vierde. Die overtuiging bleef nadien doorwerken.

Een van die flamingantische paters heette Leo Bittremieux. Uit de bibliografie van de scheutisten, gepubliceerd in 1939, blijkt meteen zijn indrukwekkende intellectuele productie. Heel veel titels zijn in het Nederlands of in een bantoetaal.¹ Dat hij zijn moedertaal gebruikte om op hoog intellectueel niveau over de culturen in Kongo te schrijven, is intrigerend. Dat gebeurde niet alleen wanneer hij zich richtte op een Vlaams lezerspubliek maar ook in publicaties met internationale ambities en bereik. Het ligt voor de hand hiervoor de verklaring te zoeken in zijn flamingantisme. Anderzijds is over de Vlaamsgezindheid van Leo Bittremieux maar weinig bekend. We weten wel dat deze dynamische man in de scheutmis­sie in Kongo een belangrijke rol heeft gespeeld.²

Daarom is het een aanwinst dat er een aantal brieven van Leo Bittremieux aan zijn familieleden werden ontdekt in het 'Vlaams' archief van de benedictijnenabdij van Steenbrugge waar flamingantische paters zoals Amandus Dumon in het verleden van de bibliotheek een veilige haven maakten voor tal van mensen die een plaatsje zochten voor bedrukt en beschreven papier. Die brieven maken het mogelijk om

1. W. Grootaers & D. Van Coillie, *Proeve eener bibliographie van de missionarissen van Scheut (Congregatio Immaculati Cordis Mariae)*. Werd verspreid als *Bijvoegsel aan Kerk en Missie*, jg. 19, januari 1939. Voor Leo Bittremieux kolom 6-10, in totaal 28 omvangrijker publicaties en 87 titels in tijdschriften.

2. Over zijn rol in het bestuur van de missies van Scheut in Kongo is een en ander te vinden in de bijdragen van Frans Bontinck in de bundel: D. Verhelst & H. Daniëls (red), *Scheut vroeger en nu 1862-1987*, Leuven, 1991, pp. 208, 218, 220. Onze bronuitgave steunt voor de historische achtergronden in belangrijke mate op Bontincks bijdragen aan deze bundel. Bontinck heeft het daarbij echter niet over Bittremieux' flamingantisme.

de flamingantische achtergronden van Leo's intellectuele productie te onderzoeken. Ze vormen dus een interessante bron voor een weinig bestudeerd aspect van de Vlaamse beweging, namelijk de vernederlandsing van de wetenschapsbeoefening. En dat nog wel in een koloniale context die – net zoals in Vlaanderen – een confrontatie te zien gaf van een dominante bestuurstaal, het Frans, met talen met een lage status. De bantoetalen uiteraard, maar ook het Nederlands dat in de leefwereld van de blanke koloniale een volstrekt minoritaire rol speelde.³

DE FAMILIE BITTREMIEUX, VLAAMS, KATHOLIEK EN FLAMINGANT

De naam Bittremieux is alvast niet onbekend in de geschiedenis van de Vlaamse beweging. Maar dan gaat het niet over Leo. In de *Nieuwe Encyclopedie van de Vlaamse Beweging* kreeg wel broer Jozef een eigen lemma. Hij werd geboren in 1878 en was sinds 1907 hoogleraar dogmatiek en wijsbegeerte in Leuven. Hij behoorde tot de jonge Vlaamsgezinde garde binnen het academische personeel van de Alma Mater.⁴ Als zodanig speelde hij zonder twijfel een rol als stimulator in de wetenschappelijke bedrijvigheid van zijn jongere broer. De oudste broer, Clemens, was diocesaan priester in Roeselare, een stad met een sterke flamingantische traditie. Scheutist Leo, was de jongere broer, geboren in 1880. Ook hij koos voor het priesterschap, maar werd aangetrokken door de missies. Leo werd door zijn orde naar Kongo gestuurd.⁵ De drie broers hadden – ondanks de geografische afstand – een nauwe band en die kwam tot uiting in hun briefwisseling, waarbij ook de rest van de familie, met het ouderlijk huis in Sijsele bij Brugge als draaischijf, een belangrijke rol speelde. Vandaar dat de brieven een mix zijn van familiale mededelingen, taalkundige analyses en sporadische opmerkingen in verband met zijn flamingantische motivatie. Het flamingantisme vormde daarbij één van de verbindende elementen. De meeste in dit archiefbestand bewaarde brieven van de broer-scheutist dateren van 1909 tot 1914. Het is de periode tussen de overgang van Kongo Vrijstaat naar kolonie van de Belgisch staat, bezegeld op 15 november 1908, tot aan het uitbreken van de Eerste Wereldoorlog, begin augustus 1914, die ook de kolonie in de gevechten betrok.

Al lag het Vlaamse platteland ondertussen heel ver van zijn muskietennet in de missiepost, het feit dat vrijwel al zijn publicaties met wetenschappelijke ambities in het Nederlands zijn gesteld, spreekt boekdelen. Het kan niet anders of Leo had

3. De brieven van Leo Bittremieux zijn te vinden in het archiefbestand dat de naam van zijn broer Jozef draagt. BE ADVN AC703 - Archief Jozef Bittremieux, D11944(3), nr. 1939. Het werd aan ADVN in bewaring gegeven in 2005. Er werd een werkinventaris opgesteld van dit bestand van 0,25 strekkende meter archief door Sophie Gyselink.

4. S. Maes, *Bittremieux, Jozef*, in: *Nieuwe Encyclopedie van de Vlaamse Beweging (NEVB)*, Tielt, 1998, p. 500.

5. Leo is de enige van de drie broers die (nog) niet in de ODIS-gegevensbank is terechtgekomen. Ook in het AMVC-Letterenhuis in Antwerpen wordt briefwisseling van de broers Bittremieux bewaard. Zij dateert echter uit een latere periode.

zijn Vlaamse overtuiging meegenomen naar de oevers van de Kongostroom. Eigenlijk was Leo Bittremieux, net zoals zijn broer aan de Leuvense universiteit, een voorloper wat de promotie van het Nederlands als taal van de wetenschapsbeoefening betrof. Wat heeft hem daartoe bewogen en welke rol speelde zijn Afrikaanse leefmilieu? Heeft zijn vorming als flamingant invloed uitgeoefend op zijn wetenschappelijk werk dat zich immers concentreerde op Afrikanen die gedomineerd werden door de taal van de kolonisator, het Frans? Al had Leo een blanke huid, het feit dat het Frans de taal van de kolonisatie was, maakte dat deze flamingant in een bijzondere situatie terecht kwam. Hoe keek pater Leo tegen al die spanningen aan?

Leo Bittremieux was zonder twijfel al van vóór hij in Kongo aankwam, ervan overtuigd dat het Nederlands even bruikbaar en waardevol was als communicatiemiddel als het Frans. Die overtuiging verwierven de broers duidelijk al in hun jeugd. Leo transponeerde dat zonder verpinken naar de koloniale context en naar een internationale wereld van taalkundigen en antropologen. Nochtans was dat in die jaren helemaal niet vanzelfsprekend, zeker niet in de kolonie. Maar die visie motiveerde in die periode wel de voorhoede van de Vlaamse beweging want die had haar zinnen gezet op de verovering van de Gentse rijksuniversiteit.

TAALGEBRUIK VAN ACADEMISCH NIVEAU

De motor van veel Vlaamsgezinden werd vóór de Eerste Wereldoorlog aangedreven door de frustratie vanwege de sociaaleconomische achterstand die Vlaanderen had ten opzichte van Wallonië. In hun ogen was de dominantie van het Frans – en dus ook van de francofonen – daarvan één van de hoofdoorzaken. Daardoor moesten de Vlamingen immers meer tijd en energie steken in het verwerven van een taal die geen band had met de eeuwenoude dialecten. Ze beseften dat het erop aan kwam het Nederlands vooruit te duwen als voor de hand liggend communicatievehikel voor Vlaanderen. Na het veroveren van de gelijkberechtiging in België en de dominantie van het Nederlands in Vlaanderen, zou de zo hartstochtelijk gewenste ontwikkeling het heel wat gemakkelijker hebben omdat de taalbarrière die de toplaag scheidde van de massa van de bevolking dan wegviel.

De zogenaamde 'gelijkheidswet' van 1898 had dit echter niet kunnen bewerkstelligen. De heftige weerstand van de francofonen tegen gelijkheid voor het Nederlands gaf te denken. Dus moest het Nederlands op eigen kracht zijn maatschappelijke betekenis vergroten. Dat kon wanneer de academische wereld de taal zou gaan gebruiken. Het moest een vanzelfsprekendheid worden dat het Nederlands ook op het niveau van wetenschapsbeoefening functioneerde zoals elke andere cultuurtaal. Als de intellectuele toplaag het Nederlands zou gaan gebruiken voor haar onderwijs en voor publicaties, werd de Nederlandse taal in België eindelijk volwaardig en daarna zou de wereld van handel en industrie wel volgen. Dit toekomstperspectief leefde heel sterk in de jaren net vóór de Eerste Wereldoorlog;

mede onder impuls van de ontdekking van steenkool in de Limburgse Kempen. Het is geen toeval dat de vernederlandsing van de Gentse rijksuniversiteit daarna een van de hoofddoelen van de beweging werd.

Voor taalgebruik in de wetenschappen moet niet alleen naar de universiteiten op Vlaamse bodem gekeken worden en zelfs niet uitsluitend naar het Vlaamse territorium. Nadat koning Leopold II noodgedwongen zijn grondbezit in Midden-Afrika in 1908 tot Belgische kolonie liet omvormen, werd ook daar het flamingantisme verspreid. Was Kongo per slot van rekening vanaf dat ogenblik geen 'Belgische' kolonie, dus geplaatst onder het gezag van de regering in Brussel waar de post van minister van Koloniën gecreëerd werd? En hadden de Vlamingen dan geen recht op gelijkberechtiging?

Dan zou er in ieder geval een Vlaamse beweging op Kongolese bodem moeten ontstaan want vanzelf zou het niet komen.

NEDERLANDS IN BELGISCH KONGO

Het Algemeen Nederlands Verbond, het ANV, richtte vóór 1914 al een 'Congosecretariaat' op en er waren flamingantische geluiden te horen bij de staatsambtenaren van tol- en accijnzen die naar de evenaar werden uitgestuurd. Maar we moeten ook in de richting van de missies kijken. Veel Vlaamse missionarissen waren tijdens hun schooltijd gevormd door de katholieke studentenbeweging en dat engagement bleef leven. De vraag is of en hoe zij die vorming uit hun jeugd jaren konden doordrukken in hun engagement als missionaris en dan in het bijzonder in de 'koloniale wetenschappen' waarin nogal wat paters een vooraanstaande rol gingen spelen? Vooral de etnologie en de taalkunde verdienen dan aandacht want precies op dat terrein kon het door Albrecht Rodenbach beïnvloede romantische flamingantisme van 'De Taal is gansch het Volk', de vraagstelling van het onderzoek en de taalkeuze bij de productie en communicatie van het studiewerk diepgaand beïnvloeden.

Leefde de Vlaamse beweging op Kongolese bodem in de jaren voor 1914? Wat is, kort samengevat, de voorstelling van zaken in het artikel over Kongo in de *Nieuwe Encyclopedie van de Vlaamse Beweging*? Toen Kongo nog een vrijstaat was onder de heerschappij van Leopold II, was het Frans er de enige bestuurstaal. Er wordt van uitgegaan dat de Vlamingen die er gingen werken of er als missionaris naartoe werden gezonden, die toestand 'moeiteloos' aanvaardden. Vermits de Belgische taalwetgeving in de Vrijstaat niet van toepassing was, hoeft dat ook niet te verbazen. Deze mensen hadden immers geen enkele juridische poot om op te staan. De overgang van Kongo Vrijstaat naar Belgische kolonie in 1908 veranderde ogenschijnlijk niets aan het taalgebruik, volgens deze auteurs. Maar nu lag de juridische basis plots heel anders. Er was immers een *Charte coloniale* of *koloniale keure* die de rechten van de Belgen ter plekke, net zoals die van de Kongolese bevolking, waarborgde. De taalrechten waren daarbij inbegrepen. Meer bepaald in

artikel 3 dat duidelijk geïnspireerd was door de taalvrijheid zoals die in de Belgische grondwet – toenmalig artikel 23 – was ingeschreven, inbegrepen de bepaling dat het taalgebruik van de ambtenaren bij wet kon geregeld worden. Maar in de praktijk bleef dit zo goed als dode letter. Een begin van onvrede met de achterstelling van de Nederlandstaligen werd, volgens de auteurs, pas merkbaar tijdens de Tweede Wereldoorlog.⁶

Dat is echter slechts een beschrijving van wat er in het openbare leven gebeurde. Bovendien is deze periode in de koloniale geschiedenis op het vlak van de Vlaamse beweging ondermaats bestudeerd. Er gebeurde wel degelijk wat op taalvlak – ook al vóór 1914 – en dat sijpelde zelfs door tot in het moederland. Enkele steekproeven in het weekblad *Ons Volk Ontwaakt* maken dat meteen duidelijk. In het nummer van 7 september 1912 werd triomfantelijk getoeterd dat er eindelijk een vonnis in het Nederlands werd geveld omdat de blanke beklaagde geen Frans verstond en de rechtbank onder leiding van magistraat V. Gelders zich daaraan aanpaste. Dat was voor het eerst in 25 jaar, schreef het blad. Het was dus mogelijk de toepassing van artikel 3 van de *koloniale keure* te eisen. Dat de advocaat van de beklaagde Victor Jacobs junior heette, speelde daarin uiteraard mee. De man was de zoon van een van de boegbeelden van de Vlaamsgezinde meetingpartij in Antwerpen. De *koloniale keure* werd dus bij deze gelegenheid door de rechtbank zo geïnterpreteerd – ik gebruik de woorden van het weekblad: “*dat zij het gebruik van andere talen dan de Franse in voordeel van de Belgen en de Kongolezen vrij gemaakt heeft*”. Met deze rechtszitting was in ieder geval een precedent geschapen.

Minister van Koloniën Jules Renkin had trouwens beloofd te zorgen voor decreten die het taalgebruik in detail zouden regelen tegen 1913. Die tegemoetkoming aan de Vlaamsgezinden was in de keure ingeschreven. Het weekblad waarschuwde dat dit nodig zou zijn. Vlamingen en Walen moesten “*het recht hebben Kongo als een brok van hun eigen land te aanschouwen*”. Anders zou de kolonisatie bij de Vlamingen “*in onmin*” komen.

Niet elke Vlaming op Afrikaanse bodem beschouwde de alleenheerschappij van het Frans als vanzelfsprekend in de jaren voor de Eerste Wereldoorlog. Met de brieven uit diezelfde jaren van pater Leo Bittremieux op de leestafel van het ADVN, kunnen we stellen dat er ook onderhuids wel degelijk werd geageerd. Pater Leo was zo iemand. Maar hoe krachtig kon hij zijn opvattingen doordrijven? En in hoeverre waren zijn opvattingen over taalgebruik in de koloniale context die van

6. W. Geerts & M. Ruys, *Kongo*, in: *NEVB [...]*, pp. 1741-1744. Over die positie van het Nederlands als bestuurstaal in de kolonie deed Bert Govaerts sindsdien vernieuwend onderzoek. Zie hiervoor zijn bijdragen in *Wetenschappelijke tijdingen*. B. Govaerts, *Wilfried Borms in Belgisch Congo. Een eenmansgevecht voor het Nederlands in de kolonie?*, in: *Wt*, jg. 66, 2007, nr. 1, pp. 6-33 en B. Govaerts, *De zaak van rechter Grootaert en de strijd om het Nederlands in Belgisch-Congo. Een symbool dossier uit de jaren vijftig*, in: *Wt*, jg. 67, 2008, nr. 1, pp. 7-46.

een eenzaat. Of kreeg hij ruggensteun van zijn ordebroeders? Dat zijn uiteraard belangrijke vragen.

Dat het, kort na de overgang naar het Belgische koloniale bestuur, op eieren lopen was wat flamingantisme betreft, zal wel waar zijn geweest. Toch was pater Leo er toen al intensief mee bezig en daarbij reikte zijn horizon tot in Vlaanderen. Hij schreef vanuit de missiepost Kangu op 4 augustus 1910 naar zijn familie: *“P. Declercq antwoordt op een brief naar H.L. dat het onvoorzichtig ware ‘Vlaamsche grieven’ te drukken en dat Denyn⁷ in ‘t ministerie bezig is de coloniale zaken te vervaamsen. Alles is maar een wete en vlooiën vangen – ge weet wel he!”* Dat is tamelijk cryptische taal maar ze duidt er wel op dat hij uitstekend op de hoogte was van hoe er in Vlaanderen werd gedacht over de taalsituatie in de kolonie. Uit dit fragment blijkt dat er onder flaminganten werd gefluisterd de taaltoestanden in de kolonie niet al te zeer aan het klokzeel te hangen om geen slapende honden wakker te maken. Er werd dus zoveel mogelijk achter de schermen geageerd.

Blijkbaar was Leo ervan overtuigd dat de Vlamingen in deze beter met kleine stappen zouden werken en dat het beter was om de taalgrievens niet al te zeer in de openbare sfeer te brengen. Dat de afkorting H.L. slaat op het tijdschrift *Hooger Leven*. *Algemeen weekblad voor ontwikkelde katholieke Vlamingen* staat vast. Het blad verscheen sinds 1906 en werd inhoudelijk gestuurd door Emiel Vliebergh, hoogleraar in Leuven. Al de andere medewerkers – op Norbert Gijsen na – werkten anoniem omdat het blad zich kritisch opstelde ten aanzien van de taalpolitiek van kardinaal Mercier en een deel van de katholieke partij die immers de tweetaligheid van het vrij onderwijs in Vlaanderen bleef verdedigen. Feit is dat Leo Bittremieux in staat was het weekblad op de voet te volgen. Met *“P. Declercq”* wordt vermoedelijk zijn ordebroeder pater August De Clercq bedoeld, een belangrijk man in de kringen van de scheutisten en Kongokenners. We zullen hem verder nog ontmoeten.

Taalgrievens uiten en agitatie voeren is één zaak. Het Nederlands gebruiken als taal voor het publiceren van de resultaten van wetenschappelijk onderzoek is nog iets heel anders. Het is niet strijdend en dus niet echt bedreigend. Maar het getuigt wel van een groot zelfbewustzijn. Als ‘statement’ kan het tellen, zeker in de koloniale context van de vroege 20ste eeuw. De stroom van intellectueel hoogwaardige teksten van de hand van Leo begon al in 1911. Die beginperiode is uiteraard interessant, want toen deed hij werkelijk pionierswerk. Precies uit die jaren beschikken we dus over een aantal brieven die licht werpen op zijn opvattingen.

Daarbij stond pater Leo helemaal niet alleen. Hij was lid van een missieorde met een hechte samenhang.

7. Denyn was kabinetschef van minister Renkin.

SCHEUT IN KONGO

Terug naar Kongo. De orde van Scheut had de ambitie een echt 'Belgische' missieorde te zijn. Ze rekruteerde voornamelijk op Belgische bodem en ook wel in de katholieke provincies van Nederland. Oorspronkelijk was de orde sterk gericht op China en Mongolië maar, onder impuls van Leopold II, kreeg ze de kans ook actief te worden in Kongo Vrijstaat. Leopold II wilde Scheut gebruiken ter versterking van zijn greep op het immense gebied. Hij beseftte bovendien dat de inzet van missionarissen daarnaast nodig zou zijn om in eigen land de katholieke opinie achter zijn koloniale avontuur te scharen.

Het apostolische vicariaat van Belgisch Kongo werd op 11 mei 1888 in het leven geroepen door de koning. Nog datzelfde jaar stuurde Scheut zijn eerste groep zendelingen naar de evenaar. De aanwezigheid van de scheutisten groeide snel. In 1912 ging het al om een zestigtal paters en broeders. Op dat ogenblik was de leiding toevertrouwd aan pater-monseigneur Camillus Van Ronslé, geboren in 1862 in Lovendegem, in 1896 tot apostolisch vicaris benoemd door Rome. Op dat moment was het maritiem gerichte Boma bij de monding van de Kongostroom nog de hoofdplaats van het vicariaat, maar Van Ronslé wilde het naar een centraler gelegen locatie verplaatsen en zo belandde hij uiteindelijk in Leopoldstad, het huidige Kinshasa. Dat lag veel dichterbij het binnenland en bij de provincie Kasai waar Scheut eveneens aanwezig was.⁸

De eerste twintig jaar leefde deze missie onder het bewind van de Vrijstaat. Mede door die band met Leopold II en zijn omgeving was de orde niet geneigd om openlijk kritisch te staan ten aanzien van de koning die in het buitenland zoveel tegenstand opriep vanwege zijn koloniale politiek. Ze deed dat wel intern. Van Ronslé, een zwaargewicht binnen Scheut, stelde op zijn reizen persoonlijk vast dat de economische uitbuiting door het koloniale regime van Leopold II aanleiding gaf tot het begaan van wreedheden ten aanzien van de zwarte bevolking. Dat wekte zijn verontwaardiging op. Hij zou er daarom in 1895 binnen de orde op aandringen dat de Belgische staat orde zou brengen in deze toestand. De Belgische regering – er was een katholieke meerderheid in het parlement – had echter op dat ogenblik geen enkele bevoegdheid op Afrikaanse bodem.⁹ Bovendien bleef zijn kritiek binenskamers, hetgeen maar al te begrijpelijk was, gelet op de machtspositie van Leopold II. Diezelfde Van Ronslé publiceerde in 1903 een bijdrage in het weekblad *La Belgique Coloniale* met de titel *Les soi-disants atrocités au Congo*.¹⁰ De paters wilden hun pastorale werk niet in gevaar laten brengen.

8. Zie vooral de bijdrage van Bontinck over de aanwezigheid van de orde tijdens deze eerste 20 jaar in de Vrijstaat: F. Bontinck, *Het begin van de Kongomissie*, in: D. Verhelst & H. Daniëls (red), *Scheut vroeger en nu [...]*, pp. 116-141.

9. F. Bontinck, *Het begin van de Kongomissie [...]*, p. 119.

10. In *La Belgique Coloniale*, 1903, p. 437.

Ook na de dood van de koning bleef Scheut Leopold II lof toezwaaien en deed het zeer neerbuigend over de inheemse bevolking. Dat sloot aan bij het verwachtingspatroon van de Vlaamse bevolking. Het publiek in België kon in 1911 letterlijk lezen: *“Zwaard en kruis moeten samenspannen om de barbaarse gebruiken te keer te gaan, om den slavenhandel uit te roeien en de inwendige oorlogen te beteugelen. Aan de onwetende stammen moet hun waardigheid als mens geleerd, om ze op te wekken uit de duisternis van het heidendom.”* De zwarten, *“die zo laag gezonken natuurkinderen”*, moesten beschaafd worden door de godsdienst.¹¹

Scheut was niet alleen in Kongo. In totaal waren er in die tijd in de diverse apostolische vicariaten en prefecturen op Kongolese bodem 23 orden aanwezig, met in totaal een vijfhonderdtal zendelingen. In katholiek-flamingantische kringen werd deze aanwezigheid volmondig gesteund.¹² Geen wonder dat er kandidaat-missionarissen gevonden werden onder de jongere flaminganten. Leo Bittremieux is daarvan een treffend voorbeeld. Hij zou naam maken.

LEO BITTREMIEUX ALS ‘KOLONIAAL’ WETENSCHAPPER

De paters probeerden de lokale talen zo snel mogelijk onder de knie te krijgen omdat dit nodig was voor hun evangelisatiewerk. Maar bij velen ging het verder dan dat. Leo Bittremieux was lang niet de enige missionaris die met verwondering luisterde naar het rijke taalgebruik van het volk dat rond zijn missiepost leefde. In zijn geval was dat de landstreek Mayombe. Van verwondering kwam bewondering. Zijn geliefde missiepost heette Kangu, als zodanig gesticht in 1910. Dat plaatsje lag op vier dagmarsen ten noorden van Boma, in het sterk heuvelachtige land dat geologisch een barrière vormt tussen de Atlantische Oceaan en de immense, laaggelegen kom van het Kongo-bekken.

De scheutisten probeerden al vroeg diep in de regio Mayombe door te dringen. Dat gebeurde vooral onder impuls van pater Natalis De Cleene die in september 1898 begon aan de prospectie in Mayombe. Deze energieke man was exact tien jaar ouder dan Leo. Hij was de man die Kangu had gekozen. Ook hij toonde een grote gevoeligheid voor de lokale taal. Het lag in zijn bedoeling in Kangu een aantal schoolkinderen op te leiden tot catechisten zodat ze in staat zouden zijn tot lezen en schrijven in hun eigen taal. De Cleene heeft met zijn keuze voor het gebruik van de streektaal zonder twijfel invloed uitgeoefend op Leo Bittremieux. Hij zou dat ook nadien blijven doen want in 1906 werd hij aangeduid om pater August De Clercq als provinciaal op te volgen.¹³

11. *De Missionarissen van Scheut. Beknopt overzicht over het ontstaan, de uitbreiding, de missiën en werken der Congregatie van het Onbevlekt Hart van Maria*, Scheut, 1911, pp. 58-60 (door de orde uitgegeven, in Scheut bij Anderlecht).

12. Het weekblad *Ons Volk Ontwaakt* publiceerde een uitvoerig en erg positief gestemd overzicht van de diverse missies en hun organisatie in Kongo op 24 februari 1912.

13. Bontinck over de beginfase van de missionering in Mayombe: F. Bontinck, *Het begin van de*

Uit Leo's brieven blijkt een grote belangstelling voor de zwarte bevolking. Niet alleen voor de taal maar ook voor het sociaaleconomische leven en voor de vaak verborgen sociale structuren die hij ontwaarde. Hij kon in die kennisverwerking forse stappen vooruit zetten dankzij een ontembare nieuwsgierigheid en het feit dat hij het Yombe onder de knie kreeg. Zijn eerste publicatie was trouwens niet in het Nederlands maar wel in het Yombe, een gebeden- en gezangenboekje, uitgegeven in Brussel in 1910.

Leo was natuurlijk een katholiek zendeling en zijn geloof was één van de motivaties. Het is dus niet zo verbazingwekkend dat hij in een brief van 14 april 1910 ook aan het publiceren van analyses dacht, meer bepaald aan een artikel over "*de Geheime Sekte des Bakhimba's*". Het was immers voor een missionaris nuttig om dit soort verschijnselen goed onder de knie te hebben, gelet op het feit dat een dergelijk fenomeen een barrière voor de eigen geloofsverkondiging kon vormen. Dat er echter ook een oprechte intellectuele belangstelling bestond voor de Bakhimba's, valt niet te betwijfelen.

Leo wilde best diepgravende bijdragen schrijven voor een groot publiek in de buitenwereld. Maar daar moest iets tegenover staan. Aan broer Jozef schreef hij op 15 mei 1910 vanuit Kangu: "*Nu iets anders. Ik schrijf naar P Super¹⁴ om te vragen dat er gehandeld worde ofwel om een hooger loon te bekommen voor bijdragen in het nieuw vl. Tijdschr. 'Onze Congo' – ofwel, nog beter, dat Anthropos van Weenen vlaamsch opneme*".

Het eerste nummer van *Onze Kongo* verscheen in 1910. Het was dus wel degelijk een 'nieuw' Vlaams tijdschrift. De ondertitel luidde: *Tweemaandelijksch tijdschrift onder het bestuur van Aug. De Clercq, L. Scharpé, J. De Cock, L. Frateur*. Het probeerde de Vlaamse katholieken warm te maken voor die reusachtige kolonie. De belangrijkste figuur in de redactie was de scheutist pater August De Clercq. Als missionaris was hij vóór 1906 in de Kasai actief geweest en daarbij had hij zeer opgemerkte linguïstische studies gepubliceerd. Hij was door zijn orde weer naar België geroepen om als rector van Scheut in Anderlecht en als studiebegeleider aan de Leuvense Universiteit dienst te doen ten bate van de opleiding van de nieuwe generaties scheutisten. Zijn voorbeeld als publicist werkte aanstekelijk op veel confraters en nu was hij de man achter *Onze Kongo* en achter diens Franstalige tegenhanger *La Revue Congolaise*.

Het is opmerkelijk, maar Leo dacht dus ook aan een buitenlandse concurrent van deze bladen. *Anthropos* was het driemaandelijks blad van het *Anthropos Institut Freiburg* – en dus niet van Wenen zoals hij verkeerdelijk vermeldde in zijn brief. De ondertitel luidde: *Internationale Zeitschrift für Völker- und Sprachenkunde*.

Kongomissie [...], pp. 134-137.

14. Afkorting van 'Pater Superior', zijn hiërarchische meerdere binnen de orde.

+

Carissime Joseph

Kort en bondig - Ik freuk voor de geloofsleeraars,
driemaal daags, zonder de andere oefeningen,
andere briefwisseling en 's gewone werk.

Brieven en al ontvragen, geschreeven naar
Clemens en naar Mielke. Officieel
voor uwe bijdragen en uw vlagschriften.
Mochten ze veel goed te weeg brengen.

Ik ben benieuwd om te weten of mijn brieven
toegekomen zijn, nl., allang opgestuurd,
een verzameling fotografies, naar André -
later bijdrage naar P. Baumanns, Sparren-
daal, spreekwoorden naar Joseph, langs
Schant. Ook enige boeken gevraagd.

Nu iets anders. Ik schrijf naar P. Lysen
om te vragen dat er gehandeld worde
ofwel om een hoogen loon te bekomen
voor bijdragen in het nieuw nl. tijdschr.
"Onze Congo", - ofwel, nog beter, dat An-
thropos van Wenen slaansch opname.

Het had een uitgesproken katholieke kleur en het werd gevoed door de wereld van de voornamelijk Duitstalige missionarissen en academici. Het verscheen voor het eerst in 1906 als driemaandelijks blad. Met dit blad zou hij zonder twijfel een veel internationaler getint publiek bereiken. Hij mocht daarbij hopen dat een Duitssprekend lezerspubliek minder moeite zou hebben met zijn Nederlandse tekst.

Bittremieux wilde dus zijn bevindingen in een vakblad geplaatst zien, maar hij wilde er ook een pecuniaire beloning voor, zij het niet voor hem persoonlijk maar wel voor de orde. Hij zag zijn vraag als een zet in een onderhandelingsstrategie, noemde het zelfs in zijn brief *"een soort ultimatum"* waarbij hij beide tijdschriften tegen elkaar wilde uitspelen. Feit is dat *Onze Kongo* met mensen als Lodewijk Scharpé en Joz. De Cock uitgesproken flamingantische hoogleraren in huis had. Prof. L. Frateur stond bekend als een landbouwkundige. Zij waren echter, strikt genomen, geen deskundigen in koloniale wetenschappen. Dat was hun collega-bestuurder August De Clercq natuurlijk wél. Deze scheutist was op dat ogenblik al een gerenommeerd specialist in de taal en cultuur van het Luba-volk. Maar zijn indrukwekkende reeks werken werd grotendeels in het Frans gepubliceerd. Dat 'Vlaamse' karakter van *Onze Kongo* was duidelijk niet voldoende als argument voor Leo. Hij was er bovendien van overtuigd dat hij *Anthropos* wat te bieden had en schreef naar broer Jozef: *"dit krijgt hij¹⁵, en nog veel navolgende, en zeker de medewerking van veel Scheutisten enz – indien hij vlaamsch opneemt. Is er geen middel, hij kan het – of gij – in 't Duitsch doen vertalen."*

Nochtans had Leo tot dusver nog niets noemenswaardig gepubliceerd. Toch schroomde hij zich niet om eisen te stellen waardoor het Duitstalige blad ook bereid zou moeten zijn bijdragen in het Nederlands op te nemen. Anderzijds – hier spreekt hetzelfde zelfbewustzijn – stoorde het hem dat bijdragen in vele Vlaamse bladen niet betaald werden. Het ontlokte hem de verzuchting: *"Wat zijn wij Vlamingen, toch goedzakken!"* Het is belangrijk in deze flamingantische context van wetenschapsbeoefening dat hij ermee schermde dat zijn pater-provinciaal dergelijke bijdragen graag zag en het ook apprecieerde als er een financiële opbrengst voor de eigen provincie uit voortvloeide. Leo drukte zijn broer op het hart dat hij dit beschouwde als vertrouwelijke informatie: *"Men zou mij kunnen verkeerd verstaan, indien wij voor een geldkwestie onze medewerking weigeren voor een vlaamsch blad"*. Zijn besluit was echter duidelijk: *"Dus, ik meen dat het klaar is: verre liefst in 't vlaamsch doch in alle geval goed betaald, en afdrukken¹⁶, als bij Anthropos"*.

15. De hoofdredacteur van *Anthropos*.

16. Hij bedoelt vermoedelijk zijn wens om zijn artikel in de vorm van een aparte overdruk te bekomen zodat hij het als geschenk kon uitdelen. Het schenken van overdrukken was blijkbaar gebruikelijk bij *Anthropos*. Dit tijdschrift droeg een veel 'wetenschappelijker' karakter en publiceerde dus ook vrij uitgebreide bijdragen; meer dan *Onze Kongo* dat ook mikte op een publiek van niet-wetenschappers.

Dit belette niet dat Leo wel degelijk in *Onze Kongo* publiceerde en nog wel vanaf het tweede nummer van de eerste jaargang 1910-1911 en hij hield dat vol tot in 1914. Het werd een stroom van bijdragen van telkens enkele bladzijden onder titels zoals *Mayombsche penneproeven* en *Zeisels*¹⁷ en *Vertellingen uit Mayombeland* en *Mayombsche Namen*. Ze verschenen dus in afleveringen. Die laatste bijdragereeks werd gebundeld, zonder twijfel mede dankzij de goede zorgen van zijn Jozef, en uitgegeven in 1912 bij De Vlaamsche Drukkerij in Leuven als een boekje van 68 pagina's. Hij had dus tot op zekere hoogte zijn zin gekregen.

Onze Kongo had een Franstalige pendant onder de vorm van de *Revue Congolaise*. Het spreekt vanzelf dat dit ook een mogelijk kanaal was om zijn bevindingen voor te leggen aan een geïnteresseerd publiek. Maar daar was Leo niet voor te vinden omdat het blad het Frans als voertaal gebruikte. Hij schreef in 1911 een korte bijdrage over de Bakhimba's, hetzelfde onderwerp waarover hij in het Nederlands een heel boek wilde publiceren. Hij verwoordde zijn beweegredenen in een brief naar Jozef op 23 maart 1911:

“Desnoods kan ik ook fransch schrijven. Maar mijn taal is nu eenmaal vlaamsch, en daar schaam ik mij ook bij den koning niet voor. Ik schrijf in 't vlaamsch naar iedereen, tenzij als 't positief onbeleefd zou zijn. En er zijn meer lieden die vlaamsch kennen, als ge wel denkt.

*Wat ge, per gratie, wel kunt jeunen*¹⁸ *aan de Revue Congol.*¹⁹ *‘t is een comptendu met veel woorden, waarmee ge nog niets verraaft – daar mag De Jonghe*²⁰ *nog zijne aantekeningen bijvoegen – zodat ze verplicht zijn het vlaamsch werk te lezen of als ze geen vlaamsch kennen, onder te doen voor de Vlamingen.”*

Hij besepte dus terdege dat zijn boek over de sekte der Bakhimba's een uniek werk was en dat de Franstaligen die op de hoogte wilden blijven in dat geval verplicht zouden zijn het in het Nederlands te lezen. Franskiljons irriteerden hem sowieso. Alleen daarom al stond hij weigerachtig tegenover dit blad. Zo lezen we in een van zijn brieven: *“De fransquillons verneuken ons langs alle kanten. En dan zouden wij moeten meehelpen om hun fransche tijdschriften te doen bloeien en belangwekkend te maken?”* Dat is duidelijke taal en ze verklaart waarom hij afkerig stond tegenover het Franstalige blad. Opnieuw wees hij bij die gelegenheid op de steun voor zijn opvatting aangaande taalgebruik vanwege zijn pater superior-generaal. Die steunde hem in zijn absolute wil om in het 'Vlaams' te schrijven. Het spreekt vanzelf dat die steun van zijn baas binnen de orde hem sterkte in zijn assertieve

17. Met het woord 'zeisels' bedoelde de auteur gezegden en spreekwoorden.

18. 'Gunnen'.

19. *Revue Congol.* Hiermee wordt het tijdschrift *Le Revue Congolaise* bedoeld.

20. Edouard De Jonghe is een redactielid van de *Revue Congolaise*. Hij was geen scheutist maar wel een specialist van de etnologie in Kongo.

houding ten aanzien van zijn potentiële uitgevers.²¹

Feit is dat zijn studie *De geheime sekte der Bakhima's* wel degelijk in 1911 verscheen in Leuven en nog wel met een inleiding door ordegenoot pater August De Clercq. Het werk telde 204 bladzijden en dat was natuurlijk veel te veel voor een tijdschrift. Het boek maakte indruk binnen de kleine kring van Kongo-specialisten. Vanaf dan was hij geen beginneling meer maar een gewaardeerd specialist.

Ondanks zijn regelmatige medewerking aan *Onze Kongo* tot in 1914, het jaar toen het tijdschrift verdween onder druk van de oorlog, bleef hij ook proberen om voet aan de grond te krijgen in *Anthropos*. Dat blad was per slot van rekening van een internationaal kaliber. Op 9 september 1913 schreef hij vanuit Kisantu aan de redactie dat hij wilde dat het Nederlands aanvaard zou worden in "*uw wereld-tijdschrift*". Zijn argument was dat Vlaams België en Nederland vele zendelingen leverden en dus ook vele potentiële medewerkers en lezers. Mgr. Roelens, apostolisch vicaris van Opper-Kongo, had hem beloofd het blad te zullen aanbevelen aan zijn Vlaamse missionarissen, beweerde hij. We weten helaas niet of de redactie heeft gereageerd en in welke zin.²² Wel weten we dat Leo in de jaargangen van 1921-1922 en die van 1926 bijdragen publiceerde in het Nederlands. Maar dat is uiteraard véél later.

ZIJN BEWONDERING VOOR DE ZWARTE MENS EN ZIJN CULTUUR

Leo Bittremieux maakte het zich best gezellig in de missieposten waar hij verbleef. Hij was steeds omringd door dieren want hij bouwde de posten telkens uit tot boerderijen, niet ongebruikelijk bij de scheutisten. Daar leefden niet alleen utilitaire neerhof- en trekdieren maar ook gezelschapsdieren zoals jonge papegaaien. Hij hield zijn familie nauwkeurig op de hoogte van het wel en wee van zijn groentetuin, de bloemen, de veestapel en zijn talrijke dierlijke huisgenoten. Al was dat vaak erg laconiek in de trant van: "*De keunen*²³ *liggen met jongen. De vogels zijn dood en de jongen aap doet u allemaal de complementen*²⁴: *jammer dat hij zoo'n kale plekken heeft.*" Of zijn ouders graag zagen dat hij een "*huisaap*" had – in plaats van een poes bijvoorbeeld – mag betwijfeld worden. Hij deed dus met des te meer genoegen in zijn brieven "*de complementen*" aan zijn familie in West-Vlaanderen vanwege het dier.

Met nog veel meer aandacht observeerde en beluisterde hij de zwarte mensen in zijn buurt. Al vond hij wel eens dat ze niet hard genoeg werkten om de voedselvoorziening te verzekeren, toch was zijn belangstelling zo groot dat

21. Aan broer Jozef vanuit Kangu maar met zeer onduidelijke datering (zeer waarschijnlijk uit 1910), met diverse chaotisch beschreven vellen met veel taalkundige uitleg.

22. Ontwerp van brief, gericht aan "*eerwaarde pater*".

23. West-Vlaams voor konijnen.

24. Iemand "*de complementen doen*" is dialect voor de groeten doen op een uitvoerige en vriendelijke wijze via derden.

hij er een intensieve studie van hun taal voor over had. Dat bezorgde hem een entree tot de cultuur van Mayombe. Die taalbeheersing werd almaar uitgebreider want zijn ambities lagen hoog. Hij dacht al minstens in 1910 aan een uitgave van een woordenboek dat het Yombe toegankelijk zou maken voor buitenstaanders.²⁵ Niet echter naar het Frans zoals in de kolonie voor de hand lag. Maar wel naar het 'Vlaams'. Het principe dat het Nederlands gelijkwaardig was aan het Frans, stond voor hem boven alle twijfel verheven. Zijn respect en waardering voor het 'Mayombisch' was even sterk als die voor zijn moedertaal. Zijn onderdompeling in deze Bantoetaal was zo totaal dat hij op 1 juni 1910 vanuit Kiolo naar huis schreef dat hij op de dagen die hij bij de inheemsen in de dorpen doorbracht, enkel nog 'Congolees' hoorde. En dan sprak hijzelf ook niets anders dan dat. Zijn hersenen raakten er zodanig mee gevuld dat hij, als hij dan eens Latijn wilde schrijven, zich erop betrapte dat er Yombe met Latijnse uitgangen op het papier verscheen. Maar zijn mentale wortels bleven volledig in zijn geboortestreek verankerd, getuige zijn uitspraak in deze brief: *"Maar denken en droomen, dat is altijd vlaamsch"*.

Zijn taalkennis maakte het mogelijk om diep door te dringen in de leefwereld en het gedachtegoed van de mensen waartussen hij leefde. Daarmee ging een nieuwe wereld voor hem open en zijn enthousiasme over die ontdekkingstocht is zelfs nu, honderd jaar later, nog altijd bijzonder aanstekelijk: *"Boeken, boeken, zou men vol doen schrijven om een gedacht te geven van die menschen hunne doeningen, en hunnen overrijke taal. Geen dag of ik verneem daar schoone dingen over, zie ietwat klaarder, versta iets beter."* Hij hoopte in Mayombe te mogen blijven want bij deze mensen voelde hij zich als een vis in het water. Op 11 november 1911 schreef hij naar huis dat hij de catechismus in het Yombe had vertaald. Buiten het feit dat hij het als zijn plicht als katholiek zendeling beschouwde, betekende dit werk dat zijn taalkennis daardoor weer fors was vergroot. Ook dat stemde hem tot tevredenheid.

Bij Leo is geen spoor van enige minachting voor de bantoecultuur. Het tegendeel is waar. De bewondering voor zijn zwarte medemensen ging veel verder dan de vreugde vanwege zijn succesvolle kennisverwerving. Hij achtte hen moreel veel hoogstaander dan de zogenaamd 'beschaafde' blanken. In het wervende boekje *De Missionarissen van Scheut. Beknopt overzicht over het ontstaan, de uitbreiding, de missiën en werken der Congregatie van het Onbevlekt Hart van Maria*, door de orde uitgegeven in 1911 ten behoeve van het Vlaamse publiek, werd op p. 64 heel even gesproken over *"het weinig stichtend gedrag van sommige blanken"*. Leo was in zijn brieven heel wat scherper. In zijn ogen leed het geen twijfel dat de kolonisering ook ernstige nadelen met zich meebracht. Wie kolonisering zegt, zegt immers ook blanke Europeanen. Dat slag van mensen zorgde voor permanent wenkbrauwen-

25. Brief vanuit Kangu op 4 augustus 1910 aan zijn familie. Zijn plan was toen een zakwoordenboek Mayombé-Vlaams, bestemd voor de confraters en voor de studenten.

gefrons bij onze scheutist, om niet méér te zeggen. Ook dit was zonder twijfel een van de redenen waarom hij zo vasthield aan zijn moedertaal als vehikel voor het bekendmaken van zijn onderzoeksresultaten. Het blanke koloniale leven verliep immers grotendeels in het Frans. Leo verkoos een parallelle wereld die nauw aansloot bij de autochtonen. Tegelijkertijd maakte zijn keuze voor het Nederlands het mogelijk om de verafschuwde Franstalige kolonialen uit te sluiten van de resultaten van zijn kennisverwerving.

Zijn afkeuring verleidde hem meer dan eens tot het gebruik van ongezouten taal. Aan broer Clemens in het verre Roeselare schreef hij op 3 februari 1911 hoezeer het leven van de blanke kolonialen – de niet-priesters tenminste – hem tegen de borst stuitte. Hun gedrag ten aanzien van de inheemse bevolking kwam neer op *“siphiliseeren”* in plaats van *“civiliseeren”*. Hij was op dat ogenblik blijkbaar diep teleurgesteld in zijn rasgenoten want we lezen verder nog uitlatingen als: *“Waar de blanken zich neerzetten is de heel streek gedoemd tot den dood”*. En: *“De blanken zijn een grootere kwaal dan de oorlogen, dan de slaapziekte²⁶, dan de onbeschaafdheid onzer zwarten”*.

Daarbij liet hij in dezelfde brief duidelijk blijken dat hij niet veel goeds verwachtte van de katholieke minister voor Koloniën of van de katholieke meerderheid in het parlement. Deze politici waren immers beperkt in hun mogelijkheden door de Belgische politieke constellatie en dat stond Leo niet aan. Immers: *“De grondwet is goddeloos”*, vond hij. Wat kon de katholieke regering dan doen in dergelijke omstandigheden. Het is geen toeval dat in dezelfde jaren de vrijmetselarij, met steun van socialistische prominenten op Kongolese bodem erg actief werd en onder meer de missionarissen fel aanviel. Minister Renkin probeerde de zaak te kalmeren en gaf daarbij in zijn benoemingspolitiek ruimte aan uitgesproken vrijzinnigen.²⁷ Dan voelde Leo zich veel meer thuis onder de boomkruinen van Afrika. *“De wereld loopt verkeerd – wat ben ik blij dat ik eruit ben, toch uit de wereld der blanken, der ‘vrijzinnige’ gedachten, der vooroordeelen, der zotte Europeesche beschaving.”*

Dat Leo er niet voor terugdeinsde om deze kritische visie openlijk te etaleren, valt af te leiden uit de brief aan broer Jozef op 30 november 1911. Zijn toneelstuk *Mbenza Nlombo* werd daarvoor ingezet: *“Opzettelijk geef ik een paar tendenzachtige notas tegen de nieuwere ‘beschaving’*. Wat ik schreef over ‘t onderwijs, over ‘t fransch leeren voornaamlijk zou kunnen ontwikkeld worden (maar ‘t is geen strijdartikel niet waar): de geletterden in Boma lezen veel slechte boeken, fransche natuurlijk...” Hij had vermoedelijk maar weinig blanke voorbeelden om zich heen die hem vreugdevol konden stemmen. Maar toch waren er uitzonderingen die in zijn ogen genade

26. De missieposten van de scheutisten werden in sommige regio's heel erg geteisterd door de slaapziekte.

27. Meer details over de impact van de vrijmetselarij, de aanvallen op de missionarissen en de rol van Renkin, in F. Bontinck, *Het begin van de Kongomissie [...]*, pp. 197-200.

vonden. Voor blanke mannen die hun taak als vader naar behoren opnamen en hun kleine mulatjes goed verzorgden, had Leo wel degelijk respect. Zelfs als het ging om mannen die zich openlijk als socialistischgezind profileerden. Voor zo'n persoon had hij veel meer waardering dan voor de mannen die zich als katholieken voordeden en af en toe nog naar de kerk gingen maar die, ethisch gezien, een heel wat minder voorbeeldig leven leidden. Dat durfde hij herhaalde malen naar Vlaanderen te schrijven.²⁸

Het beterde er de komende jaren niet op en zijn ongenoegen over 'Brussel' nam toe. In een brief op 1 juni 1913 aan broer Clemens toonde hij zich zeer ontevreden over minister Jules Renkin. Deze gezagsdrager in Brussel benoemde zonder verpinken godsdiensthaters in de kolonie. Dat zou de kwaliteit van het bestuur er niet op verbeteren, volgens de pater. Des te meer omdat de kwaliteit van de blanke kolonials zo al volstrekt ondermaats was in zijn ogen. De gevolgen van de blanke infiltratie waren voor de autochtone bevolking immers catastrofaal: *"De Congoleezen zullen uitsterven door de zedeloosheid der Blanken. 't Zal gaan, zolang er nog van die verachte 'wilden' basenji's²⁹ uit het binnenland komen, ze zijn veel beter dan die heeren met-nen-hoed-op!"* Dat is klare taal. Vermoedelijk speelde hier ook mee dat Leo ondertussen door zijn hiërarchische meerderen uit Mayombe was weggehaald en benoemd was tot secretaris van zijn bisschop en ordebroeder Van Ronslé. Dat betekende dat hij een heel andere werkplek kreeg en veel meer in de verstedelijkte gebieden vertoefde zoals de havenstad Boma. Daar leefden veel meer blanken dan in de buurt van zijn vroegere missiepost.³⁰

In de steden had hij heel wat minder voeling met zijn zwarte medemens. Maar hij hield zijn ogen open. Op 25 juli 1913 legde hij vader, broer en zuster uit hoe de toestand voor zijn geliefde volk aan het veranderen was. De evolutie ging zo snel dat het hem deed besluiten dat zijn neergeschreven bevindingen over Mayombe en zijn taal nog *"weerde"* zouden krijgen. Die evolutie ging overigens niet noodzakelijk in de slechte richting. Hij hoopte zelfs dat het op bepaalde vlakken een keer ten goede zou inluiden: *"Ook in Boma zal hoogstwaarschijnlijk 't Mayombisch officieel worden. De Mayomben nemen er toe in aantal en zullen het nog lang doen: 't zijn de inlanders, de anderen zijn vreemdelingen. Hier te Boma zouden 2 talen moeten zijn: 't Lingala³¹ nevens 't Mayombisch. Nu is een slecht Bargoensch dat op niets trekt en dat*

28. Brief van 11 mei 1912 en kaartje van 18 december 1912.

29. Basenji is geen Yombe. Het is een Lingala woord dat *"boshond"* betekent. De basenji's zijn een oeroud, middelgroot hondenras, autochtoon in Afrika, dat onder meer gebruikt wordt bij de jacht. In de context van deze brief schijnt het woord te functioneren als een eerder denigrerende benaming voor de zwarten 'uit het bos' die nog relatief weinig contact hadden met de westerse kolonials. In de ogen van Leo Bittremieux was dat echter positief, een ware geuzennaam.

30. Vermeld in brief aan zijn familie van 10 december 1912.

31. Lingala is voor het westen van Centraal Afrika de koepeltaal die als vehikel, of *"lingua franca"*, wordt gebruikt over de diverse volkeren heen. In het oosten van centraal Afrika vervult

ze niet verstaan ook. Ik droom van een tijdschriftje in 't Mayombisch. 'De Nieuwe Tijd' Tsungi Mona, een soort maandelijksche 'godsdiensstige Week' 't zal alleszins iets zijn, zoo niet groot, dan toch klein." Hij was van plan daarover naar de pater-provinciaal in Schilde te schrijven.³² Heeft hij het gedaan en wat was de reactie? Dat zal verder archiefonderzoek moeten uitwijzen.³³

Zijn afkeurende houding ten aanzien van de koloniale was natuurlijk niet van aard om positief te staan tegenover de zwarten, die in taal, houding en levenswijze de blanken probeerden na te bootsen. Dat waren de zogenaamde "évolués". Broer Jozef kreeg op 19 november 1912 te lezen dat zijn praktische ervaring met deze zwarten hem had geleerd dat "de negers die wat beschaafd heten te zijn, d.w.z. wat slecht fransch kennen, zelfs gerne leeren en Larousse lezen, ten slotte veel dommer zijn en veel beperkter van gedachten dan de gewone zwarten. Sic. Hoe dom toch hier zoowel als in Vlaanderen de jongens te willen opbrengen in een vreemde taal. Hier geven we geen fransch, enkel Congoleesch en alles in 't congoleesch, ten minste zolang als we niet moeten. Want Vlaamsch geven waren even dom als Fransch al is 't dan ook de eerste onzer landstalen. Dat moogt ge in H.L.³⁴ zetten, als ge wilt." Dat hier de overtuigde flamingant een hartig woordje meesprak, is evident. Het tekent de man ten voeten uit.

Tot slot past hier nog een verslag aan zijn vader, geschreven in Inongo op 29 november 1913, ver van zijn geliefde Mayombe. Hij zat nu volop in het zeer vlakke en moerassige gebied van de Bakundu. Dat volk hield slaven in de vorm van de Batwa, bosmensen die veel kleiner van gestalte waren. Hier was het recente verleden ten tijde van de Vrijstaat niet erg florissant en vredig geweest: "Deze streek heeft veel afgezien, in den tijd, van oorlogen, dan van den caoutchouc-handel en dan de Blanken. Er zijn vele wreedheden gebeurd. Ik heb nog een jongen gezien zonder voeten: afgekapt door de soldaten. Vele menschen vermoord, mishandeld, verjaagd, gestorven..." Gelukkig konden de katholieke zendelingen nu optreden als redders en dat was

het Ki-Swahili deze rol. Het Lingala was dus van inheemse oorsprong maar werd sterk gepromoot door de missionarissen van Scheut. Het valt op dat Leo geen plaats inruimt voor de koloniale bestuurstaal, het Frans.

32. Hij kreeg pas na de oorlog de kans om dit plan uit te voeren. Eerst met een jaarlijkse almanak *Lutangu lu mvu* vanaf 1920 en daarna pas met het tijdschrift *Tsungi Mona* dat hij kon volhouden tot in 1927. Het werd gedrukt in Turnhout en verscheen sinds januari 1921.

33. De scheutisten hebben een indrukwekkend archief opgebouwd dat voor bewaring, inventarisatie en het toegankelijk stellen voor onderzoekers werd overgedragen aan het KADOC in Leuven: Archief Congregatie van het Onbevlekt Hart van Maria 1882-1967, BE/942855/1262. Het apostolisch vicariaat in Leopoldville (1888-1959) is een onderdeel van dit archiefbestand. Het valt te verwachten dat dit onderdeel van het archief een belangrijke bron is voor de activiteiten van Leo Bittremieux op Congolese bodem.

34. Hiermee wordt het tijdschrift *Hooger Leven. Algemeen weekblad voor ontwikkelde katholieke Vlamingen* bedoeld. De meeste medewerkers werkten anoniem mee. Met deze brief lijkt het alvast bewezen dat Jozef Bittremieux behoorde tot de medewerkers.

Ik heb dus reeds een Prolegomena. Maar
ik verneem is de volledige Brevier in
2 deelen nog niet verschenen.
Dank voor de Mappen en de giften. Ik
wil er voor zorgen. Nog niets. Laatstmaal
hebben algeijde de tandborstelkes ontvangen.
ze waren in den zak blijven zitten.
Wat ik bemerk en onderwind, sprekende
van vertalen eng. , it is, dat al de meesters
die voort benhaaft herten te zijn d. w. z.
was slecht fransch kennen, zelfs geene
leeren en Lezouze lezen, ten slotte
niet dommer zijn en veel beperkt van
opdrachten dan de geenen Zwarten. Die
Heer doet toch hier, zoowel als in Vlaanderen,
de jongens te willen opbrengen in den
vreemde taal. Hier geven we geen fransch,
enkel Congoleesch en alles in 't Congoleesch,
ten minste zoolang als we niet moeten.
Want vlaamsche geene was even dom
als fransch al is 't dan ook de eerste
onzer landstalen. Dat moogt je
in h. k. zetten, alge mijde.
P. J. J. J.
Voo

Brief van Leo Bittremieux aan broer Jozef, Vaku, 19 november 1912.
[ADVN, BE ADVN AC703 - Archief Jozef Bittremieux, D11944(3)]

in het voordeel van de zwarte bevolking. Al merkte hij dat de inheemsens nog altijd bang waren van blanke ambtenaren die bijvoorbeeld de streek bezochten om belastingen te innen.

OP WEG NAAR DE OORLOG

Wat de missies betreft, was Leo vol zelfvertrouwen. Aan zijn vader schreef hij op 12 april 1914 dat hij goede hoop had dat de eerste zwarte priester op komst was. Het was een Mayombe met de naam Curiel Konde. Het drong anderzijds tot in Kongo door dat ook de Vlaamsgezinden in het thuisland vorderingen maakten. Op 14 juni 1914 meldde hij blij dat hij had gehoord dat er *“een groot vlaamsch dagblad”* tot stand ging komen. Hij doelde hier zonder twijfel op de plannen tot stichting van *De Standaard*, in de kringen rond de volksvertegenwoordiger Frans Van Cauwelaert.

Enkele maanden later werd zijn zelfvertrouwen een zware klap toegebracht. De spanningen in Europa leidden regelrecht naar oorlog en België kreeg een Duitse invasie te verwerken. Op 21 augustus vroeg hij aan zijn vader hoe het ging met de oorlog die hem zo zorgelijk stemde: *“Men spreekt van een slag voor Hougaarden, maar de Duitsers winnen veld”*. Het Belgische leger had inderdaad drie dagen eerder zijn stellingen bij de Gete moeten ontruimen onder Duitse druk. Ook Leo zou aan deze oorlog niet ontsnappen. Op 17 juli 1915 liet hij vrienden en familie weten, dat hij de wapenrok aantrok en als aalmoezenier met een Belgisch koloniaal expeditiekorps mee optrok tegen de Duitse kolonie Kameroen.³⁵

Leo Bittremieux overleefde de oorlog en keerde weer naar zijn geliefde volkeren in Kongo. Zijn wetenschappelijk werk zette hij naarstig verder met dezelfde tomeloze werkkraft. Daarmee verwierf hij veel erkenning. In een terugblik aan broer, zus en nichtjes op 27 mei 1945 meldde hij dat hij ondertussen wetenschappelijk zeer was gegroeid. Hij had meegewerkt aan tijdschriften *“en zelfs groote heeren kwaad gemaakt door de waarheid te zeggen. In een fr. tijdsch. ‘brousse’³⁶ was ik de enigste die vlaamsch schreef, en niemand die mij ooit dienaangaande een opmerking gemaakt heeft – integendeel”*. Die brief schreef hij vanuit Mbenge, een plaatsje in zijn geliefde Mayombe. Ondertussen was de Tweede Wereldoorlog pas voorbij en die had hem vijf jaar lang afgesneden van zijn familieleden.

Een goed jaar later, op 21 september 1946, overleed Leo Bittremieux in Boma. Hij liet een indrukwekkende stapel aan boeken en artikelen na. Het is bijna allemaal in het Nederlands of in het Yombe. Behalve het boek *La Société des Bakhimba au Mayombe*. Dat verscheen in 1936 in Brussel. Het was de vertaling naar het Frans van zijn eerste grote werk, in 1911 in het Nederlands verschenen bij uitgeverij Reekmans-Vanderwaeren in Leuven onder de titel *De geheime sekte des Bakhimba's*.

35. F. Bontinck, *Het begin van de Kongomissie [...]*, p. 218.

36. Nog niet gevonden in België.

Voor Leo Bittremieux was het zijn hele leven duidelijk geweest in welke talen hij zijn bevindingen moest publiceren. Het Nederlands omdat hij Vlaming was. Hij werd daarin gemotiveerd door de hang naar respect. In zijn *Mayombsch Idioticon* dat in twee delen verscheen in Gent in 1923, uitgegeven door de Koninklijke Vlaamsche Academie voor Taal- en Letterkunde, vertelde hij in de inleiding op p. 9 dat de honderden volgende bladzijden de zwarten toebehoorden: *“gans deze taalschat hoort hun toe. Enkel de vertaling en de schikking zijn van mij”*. Op de volgende bladzijde staat te lezen: *“De taal, heeft iemand gezegd, is de ziel der natie: bij de ‘primitieven’, meer dan elders, is zij het volk zelf”*.

BESLUIT

Leo Bittremieux was een begenadigd man. Hij beschikte niet alleen over een scherp intellect en een stevig zelfbewustzijn. Hij was ook begiftigd met tomeloze werkkraft en een ijzeren gezondheid. Dat laatste was een beetje tot zijn eigen verbazing. Op Hemelvaartsdag 1911 schreef hij vader en moeder dat hij stilaan – als jonge dertiger – een van *“de ouden”* aan het worden was onder de missionarissen. Hij prees zich erg gelukkig dat hij gezond bleef en altijd in staat tot werken. Koorts en ingewandstoornissen kwamen maar zelden op bezoek in zijn lijf. Zeker gelet op het feit dat zoveel jonge confraters stierven aan de tropische aandoeningen waar de medische wetenschap destijds maar weinig verweer tegen had.

Dat zelfbewustzijn had hij ook en vooral als Vlaming. Aan broer Jozef schreef hij op 30 november 1911 dat hij een toneelstuk had geschreven voor Mayombe, *Mbenza Nlombo*. Toneel voor het volk... dat wierp als vanzelfsprekend de kwestie van het taalgebruik op. Hij twijfelde er geen seconde aan dat het zijn plicht was de volkstaal te gebruiken. In België zat het zo: *“Als echt vlaamsch gezinden moeten wij gelijkheid hebben voor ‘t vlaamsch en ‘t fransch”*. Een Vlaming kon in zijn ogen in Kongo niet anders ageren, maar dan wel ten bate van de inheemse talen: *“Om dezelfde reden dat we ‘t vlaamsch voorstaan in Vlaanderen, moeten we ‘t Kongoleesch verdedigen in Kongo. Dit is principe.”*³⁷

Luc Vandeweyer (°1956) is doctor in de geschiedenis en archivaris bij het Algemeen Rijksarchief. Hij publiceerde over tal van aspecten van de Vlaamse beweging in de Eerste Wereldoorlog, het interbellum en de Tweede Wereldoorlog.

37. Hij zou meer dan twintig jaar later parallellen trekken tussen de Vlaamse ontvoogdingsstrijd en de taalproblematiek in Kongo in bijdragen in de tweede jaargang van *Nieuw Vlaanderen*, nr. 13, 1936, pp. 10-11 en nr. 15, p. 10.